XXXVIII / SULF:S SKRIFTSERIE

Universitetslärarens upphovsrätt

/Sanna Wolk

SULF

XXXVIII / SULFS SKRIFTSERIE

Universitetslärarens upphovsrätt

/Sanna Wolk

Universitetslärarens upphovsrätt
SULF:s skriftserie XXXVIII
Utgiven av Sveriges universitetslärarförbund 2011
ISBN 91 8876621 7
Upplaga 5000 ex
Tryck: Sjuhäradsbygdens Tryckeri AB
© Sveriges universitetslärarförbund

Sveriges universitetslärarförbund / Box 1227 / 111 82 Stockholm
tel: 08-505 836 00/fax: 08-505 836 01 / e-post: kansli@sulf.se

Innehållsförteckning

Förord **6**

Inledning **7**

1. Upphovsrätt **9**

1.1 Upphovsrättens uppkomst 9
1.2 Hur fungerar upphovsrätten? 9
1.3 Ekonomiska och ideella befogenheter 10
1.4 Begränsningar och inskränkningar i upphovsrätten 11
1.5 Vilket utbildningsmaterial kan vara upphovsrättsligt skyddat? 11

2. Universitetslärarnas upphovsrätt – det upphovsrättsliga lärarundantaget **13**

2.1 Det upphovsrättsliga lärarundantaget 13
2.2 Varför ett lärarundantag 13
2.3 Till vissa verk kan lärosätet ha en begränsad nyttjanderätt 14

3. Användning av lärarens utbildningsmaterial **17**

3.1 Ändringar i utbildningsmaterialet 17
3.2 Överlåtelse av utbildningsmaterialet 17
3.3 Inspelning av lärarens föreläsningar 17
3.4 Intrång, straff och påföljder 18
3.5 Avtal och ersättning 19

4. SULF:s inställning **20**

FAQ – en praktiskt guide för dig som är lärare **22**

Förord

Vem äger min inspelade föreläsning? Måste jag lägga ut min PowerPoint-presentation på kursens hemsida? Har studenterna rätt att spela in min föreläsning med sina mobiler? Vad händer med mitt undervisningsmaterial när jag går i pension?

Frågor om upphovsrätten till universitetslärares undervisning är många och komplexa, och i takt med den tekniska utvecklingen och inte minst möjligheten att erbjuda webbaserad utbildning har de bara blivit fler och fler. Inom SULF får vi därför ofta frågor som de ovan från våra medlemmar.

Upphovsrättsfrågorna är viktiga av flera skäl. Det handlar inte bara om vem som äger den ideella och ekonomiska rätten till ett material, utan också, och kanske framför allt, om hur vi ska kunna säkra att den undervisning som ges vid landets lärosäten håller högsta kvalitet. Den kunskap som förmedlas ska vila på aktuell vetenskaplig grund, och det är den ansvariga universitetsläraren som med sitt goda namn ansvarar för kvaliteten. Därför är det viktigt att han eller hon är den som avgör om och när en föreläsning inte längre bör visas eller när Power Point-presentationen är inaktuell och bör tas bort från hemsidan.

SULF har uppdragit åt Sanna Wolk, docent och specialist på immaterialrätt, att i denna skrift klargöra grunderna för universitetslärarnas upphovsrätt och ge svar på de vanligaste frågorna, så att SULF:s medlemmar ska kunna känna sig trygga med vilka rättigheter de har.

Anna Götlind

Förbundsordförande

Inledning

Undervisning är en central uppgift för universitetslärare, och i lärarrollen produceras olika slags utbildningsmaterial. Det är exempelvis föredrag och föreläsningar, OH-bilder, PowerPoint-presentationer, övningsuppgifter, kompendier, artiklar och läroböcker. Det kan också vara datorprogram, databaser och webbplatser. Det är material som många gånger kan vara föremål för ett upphovsrättsligt skydd.

Upphovsrätten gäller oberoende av lagringsteknik – det spelar alltså inte någon roll om utbildningsmaterialet finns i pappersformat eller bara finns digitalt. Idag finns upphovsrättsligt skyddat material i digital form överallt, exempelvis på internet och kurswebbplatser.

Det är vedertaget att upphovsrätten till det utbildningsmaterial som tas fram vid universitet och högskolor tillhör läraren. Det följer av sedvana på området att läraren själv innehar upphovsrätten till det som framställs i anställningsförhållandet – det gäller enligt det så kallade lärarundantaget. För att något annat ska gälla, måste arbetsgivaren och den enskilde läraren uttryckligen komma överens om det.

De särskilda förhållanden som gäller för universitetslärares upphovsrättsligt skyddade verk bygger på en lång tradition, och är en avvikelse från de allmänna upphovsrättsliga lösningarna för rättens överföring i anställningsförhållanden. Skälen till detta är många, men det viktigaste är lärarnas särpräglade anställningsförhållanden. De karaktäriseras av en utbredd arbetsfrihet, den så kallade akademiska friheten.

Genom den tekniska utvecklingen sker allt mer av undervisningen med hjälp av virtuella tekniker via internet. Det blir till exempel allt vanligare att föreläsningar strömmas (streamas) och spelas in, för att studenterna ska kunna följa föreläsningen i direktsändning eller senare som en upptagning, upplagd i kursens webbaserade undervisningsmiljö. Vidare är det vanligt att upphovsrättsligt skyddat material, som lärares PowerPoint-presentationer läggs upp på lärosätets virtuella lärplattform, så att studenterna kan ladda ned dessa. Samtidigt sker allt mer av lärarhandledningen och annan kommunikation med studenterna på kurswebbplatserna.

Den webbaserade undervisningen har allt mer aktualiserat frågorna om rätten till lärarnas utbildningsmaterial. I skriften redogörs därför närmare för det upphovsrättsliga skyddet för utbildningsmaterial, samt vad som gäller för universitetslärares upphovsrätt enligt lärarundantaget.

1. Upphovsrätt

Det material som tas fram och används i undervisningsprocessen är många gånger skyddat av upphovsrätten. Det innebär att man normalt inte får använda utbildningsmaterialet utan upphovsmannens, alltså lärarens, tillstånd. Ett skydd för upphovsrätten ges genom lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (1960:729) – den så kallade upphovsrättslagen.

1.1 Upphovsrättens uppkomst

För att exempelvis en föreläsning, eller annat utbildningsmaterial, ska omfattas av upphovsrätten måste det ha ett visst mått av självständighet och originalitet, så kallad verkshöjd. Det är inte fråga om ett kvalitetskrav, utan även ”dåligt” skapande skyddas. Men alltför enkla och banala alster skyddas inte alls av upphovsrätten. I praktiken brukar kraven på självständighet och originalitet sättas mycket lågt och det mesta som skrivs, målas eller på annat sätt skapas är skyddat av upphovsrätten.

Upphovsrättsskyddet uppkommer automatiskt i samma ögonblick som ett verk skapas. Man behöver alltså inte anmäla eller registrera sitt verk. Copyrightmärket © behöver inte användas i Sverige. Det kan däremot vara en praktisk fördel att ”märka” sina verk med namn, årtal och copyrightmärket ©.

1.2 Hur fungerar upphovsrätten?

Upphovsrätten kan beskrivas som ett skydd mot efterbildning (kopieringsskydd) och otillåtet offentliggörande. Det innebär att den inte ger skydd mot ett identiskt eller väsentligen identiskt verk som skapats av någon annan utan kunskap om det första verket. Dubbelskapande är alltså tillåtet i upphovsrätten – har man inte kännedom om det första verket och skapar ett snarlikt, så gör man inte intrång i annans upphovsrätt.

Upphovsrätten gäller oberoende av lagringsteknik. Det spelar alltså inte någon roll om verket är tryckt på papper eller bara finns digitalt – samma skyddsförutsättningar gäller. Idag finns verk i digital form överallt, exempelvis på internet och kurswebbplatser.

1.3 Ekonomiska och ideella befogenheter

Upphovsrätten består av två delar: en ekonomisk och en ideell del.
Den ekonomiska delen handlar om upphovsmannens rätt att bestämma över tillgängliggörandet respektive exemplarframställningen (kopieringen) av verket. Det innebär att upphovsmannen bestämmer över ett verks användning och kan begära ersättning för det. Upphovsmannen har full frihet vad det gäller de ekonomiska delarna av upphovsrätten och kan överlåta hela eller delar av upphovsrätten för begränsad eller till och med obegränsad tid. De villkor man kommer överens om brukar oftast kopplas till storleken av den ekonomiska ersättningen.

Den ideella delen av upphovsrätten innebär att upphovsmannen för det första har rätt att bli namngiven i anslutning till sitt verk. Några enhetliga regler för namnangivelse av upphovsmannen finns däremot inte – man får helt enkelt se hur det brukar vara. Sedvana styr inte bara om namn ska anges utan också när och hur det ska sättas ut. Vidare innebär regeln att det inte är tillåtet att avlägsna namn från utbildningsmaterialet och att man inte får sätta dit någon annans namn.

För det andra innebär den ideella rätten att ett verk inte får ändras, uppdateras, bearbetas, beskäras etcetera eller utnyttjas på ett, för upphovsmannen, kränkande sätt. Om man vill ändra och bearbeta utbildningsmaterialet utan lärarens tillstånd kan det således vara en kränkning av upphovsmannens ideella rätt.

De ideella delarna av upphovsrätten kan aldrig helt avtalas bort utan blir kvar hos upphovsmannen. Det innebär att de ideella delarna endast kan överlåtas i den omfattning som upphovsmannen kan överblicka konsekvenserna av vid avtalstillfället.

Det upphovsrättsliga skyddet varar i 70 år efter upphovsmannens död. Om man har varit flera om att skapa verket är det den sist avlidnes dödsår som gäller. När skyddstiden är över kan verket fritt visas, kopieras, bearbetas, spelas in etcetera.

Det ska slutligen nämnas att även vissa till upphovsrätten närstående prestationer ges ett skydd av upphovsrättslagen, som normalt gäller i 50 år. Det gäller bland annat för enkla fotografiska bilder som inte har ett tillräckligt mått av kreativitet och därför inte uppnår verkshöjd. Det är även ett skydd för personer som utövar ett verk, exempelvis lärarna när de föreläser. Det innebär att läraren såväl har ett upphovsrättligt skydd till föreläsningen, som ett när-

stående skydd till sitt framförande av föreläsningen. Vidare har den som filmar föreläsningen en producenträtt till själva inspelningen.

1.4 Begränsningar och inskränkningar i upphovsrätten

Huvudprincipen är att upphovsmannen ensam får använda de ekonomiska befogenheterna. Med hänsyn till religiösa, kulturella och på annat sätt samhälleliga behov har vissa inskränkningar gjorts i upphovsmannens ensamrätt. I upphovsrättslagen finns en rad inskränkningar som gör det möjligt för andra att utan upphovsmannens tillstånd få använda ett verk. Exempel på sådana inskränkningar är framställning av enstaka exemplar för privat bruk och att citera andras verk. På högskoleområdet gäller också ett särskilt kopieringsavtal, som tillåter ett visst användande av andras upphovsrättsliga verk i undervisningen (se vidare www.bonuspresskopia.se).

1.5 Vilket utbildningsmaterial kan vara upphovsrättsligt skyddat?

I upphovsrätten ingår bland annat skydd för artiklar, böcker, kompendier, övningsuppgifter, bilder, skisser, fotografier, musik, OH-bilder, PowerPoint-presentationer, datorprogram och databaser. Upphovsrätten skyddar däremot inte själva idén eller fakta, utan det är alltid utformningen av en idé som skyddas – alltså artikeln, presentationen, boken, översättningen, bilden och liknande.

Den upphovsrättsliga utgångspunkten är vidare att ett alster kan omfattas av upphovsrätten oavsett hur det gestaltas, och en lärares muntliga föredrag skyddas på samma sätt som exempelvis en bok. Det är alltså oväsentligt om ett skapande kommer till uttryck genom tal eller skrivs ned – det behöver inte ha fixerats för att vara skyddat.

Det utbildningsmaterial som skapas vid universitet och högskolor och som en lärare har upphovsrätt till, kan delas in i följande kategorier:

1. Scheman, kursplaner, kursinformation, övningsexempel, examinationsfrågor och – svar.
2. Föreläsningar och föreläsningsmaterial (digitala/analoga).
3. Artiklar och läromedel (digitala/analoga).
4. Multimediaprodukter.
5. Datorprogram.
6. Databaser.

2. Universitetslärarnas upphovsrätt – det upphovsrättsliga lärarundantaget

Det är den person (eller flera personer tillsammans) som skapat ett verk som är upphovsman och äger upphovsrätten. Upphovsrätten kan helt eller delvis överföras till annan, exempelvis en arbetsgivare eller uppdragsgivare. Upphovsmannen kan också låta någon förvalta upphovsrätten, till exempel ett förlag.

2.1 Det upphovsrättsliga lärarundantaget

Vid svenska universitet och högskolor gäller att upphovsrätten till läromedel, artiklar, föreläsningar, övningsuppgifter, kompendier, OH-bilder, PowerPoint-presentationer etcetera tillhör de personer som är verksamma där som lärare och forskare (kan vara allt sådant material som kategoriserats ovan i 1.5).

De särskilda förhållanden som gäller för universitetslärarnas upphovsrätt bygger på en lång tradition. Den sedvana som utvecklats på området brukar benämnas som ett upphovsrättsligt ”lärarundantag” (jfr med det patenträttsliga lärarundantaget enligt 1 § 2 stycket (1949:345) om rätten till arbetstagares uppfinningar). Det upphovsrättsliga lärarundantaget har vuxit fram genom den sedvaneutveckling som har skett på området, och det är en oskriven rättsregel som utgör gällande rätt i fråga om lärarnas utbildningsmaterial.

2.2 Varför ett lärarundantag

Skälen till att lärarundantaget finns är många, men det viktigaste är de särpräglade anställningsförhållanden som finns vid lärosätena, och som karaktäriseras av en utbredd arbetsfrihet (den akademiska friheten). Den akademiska friheten i utbildningssammanhang kan beskrivas som att lärarens huvudsakliga skyldighet är att ha hand om utbildning. Läraren har rätt att själv utforma sin undervisning och sitt utbildningsmaterial. En institution beslutar endast om omfattningen av undervisningsskyldigheten, inom ramen för de lokala arbetstidsavtal som gäller för varje lärosäte. Det är vidare en del av den akademiska friheten att läraren bestämmer när, var och hur utbildningsmaterialet ska publiceras. Detta uppfattas av många

universitetslärare som en garanti för att inte tvingas att kommersialisera sitt utbildningsmaterial.

Det innebär i praktiken att i lärarens undervisningsskyldighet ligger det att förmedla den samlade kunskapen i läroämnet. I detta ligger också att förmedla de källor som finns i ämnet. Även om det inte är ovanligt att lärare tar fram eget utbildningsmaterial (OH-bilder, PowerPoint-presentationer, kompendier och liknande) som är grundat på insikter och kunskaper i ämnet, kan det däremot inte tolkas in något krav på att läraren själv ska ta fram eget producerat utbildningsmaterial inom ramen för undervisningsskyldigheten. Det ska i sammanhanget framhållas att det förhållandet att lärosätets lokaler, material och/eller tekniska utrustning använts vid framställningen av utbildningsmaterialet inte som sådant innebär att upphovsrätten tillkommer lärosätet. Det eftersom lärosätet inte beställer eller kontrollerar skapandet av sådana verk.

2.3 Till vissa verk kan lärosätet ha en begränsad nyttjanderätt

Sådana verk som har kommit till inom den administrativa delen av lärarens tjänst, exempelvis utövande av prefekt- eller studierektorsbefogenheter, har däremot institutionen eller motsvarande vid lärosätet rätt att använda i den egna verksamheten. Detsamma kan gälla av läraren framtagna scheman, kursplaner, kursinformation och examinationsfrågor (kan vara allt sådant material som kategoriserats i punkten 1 ovan i 1.5). Sådant material kan anses ha kommit till inom den administrativa delen av lärartjänsten – det måste alltid avgöras efter en prövning av omständigheterna i det enskilda fallet.

Arbetsgivarens nyttjanderätt bestäms i dessa fall, men enbart i dessa och inte i andra fall, enligt de allmänna upphovsrättsliga principerna om att ett verk som har kommit till i anställningen får användas i arbetsgivarens normala verksamhet och i en sådan omfattning som någorlunda säkert kunnat förutses när verket kom till (den så kallade tumregeln). Det är fråga om en begränsad nyttjanderätt för arbetsgivaren, och läraren har en rätt att använda materialet vid andra kurser, lärosäten eller sammanhang.

3. Användning av lärarens utbildningsmaterial

Använder ett lärosäte en lärares utbildningsmaterial ska det finnas ett tillstånd av läraren – det följer av lärarundantaget.

3.1 Ändringar i utbildningsmaterialet

Vill lärosätet ändra, bearbeta eller uppdatera lärarens utbildningsmaterial ska det finnas ett tillstånd av läraren.

Om en institution vid ett lärosäte har en viss nyttjanderätt till ett upphovsrättsligt skyddat utbildningsmaterial innebär det normalt att lärosätet bara har rätten att använda det i ett visst sammanhang och enligt vissa förutsättningar. Om någon förutsättning skulle ändras – till exempel att det kommer nya forskarrön som kräver att utbildningsmaterialet uppdateras – måste alltid upphovsmannen kontaktas. Finns inget tillstånd, innebär det ett intrång i lärarens upphovsrätt att göra ändringar i materialet.

Det kan i sammanhanget nämnas att om det bearbetade verket uppnår en egen särprägel och originalitet kan det nå upphovsrättslig status. I sådant fall har också bearbetaren upphovsrätt. Men det är en upphovsrätt med en användarbegränsning eftersom bearbetaren alltid är beroende av den första upphovsmannens samtycke vid användning av bearbetningen.

3.2 Överlåtelse av utbildningsmaterialet

Vill lärosätet sälja, ge bort eller på annat sätt överlåta lärarens utbildningsmaterial, krävs det ett godkännande av upphovsmannen. Om läraren inte ger sitt tillstånd, är det ett intrång i lärarens upphovsrätt att vidareöverlåta verket.

3.3 Inspelning av lärarens föreläsningar

För att lärosätet ska få spela in en lärares föreläsning och exempelvis lägga upp den på kurswebben krävs lärarens tillstånd. Det är läraren som bestämmer när, var och hur framförandet ska spelas in och mångfaldigas.

Har lärosätet ställt upp med tekniker/redigerare eller liknande kan lärosätet enligt upphovsrättslagen ha en producenträtt i inspelningen. Men det är en producenträtt med en användarbegränsning eftersom rätten alltid är beroende av lärarens samtycke vid användning av inspelningen.

Däremot har studenter en rätt med stöd av privatkopieringsbestämmelsen i upphovsrättslagen att för egen privat användning spela in undervisningen. Något samtycke från läraren som berörs av sådan upptagning behövs alltså inte. Men rätten att kopiera för privat bruk kan begränsas, och läraren kan som villkor för deltagande i undervisningen uppställa att föreläsningen inte får spelas in. Lärosätet kan också i ordningsregler ange ett förbud att spela in undervisningen. Däremot innehåller varken upphovsrättslagen eller högskolelagstiftningen bestämmelser om omedelbara åtgärder om någon spelar in utan tillstånd. Anser läraren att studenten stör undervisningen, kan läraren inte handgripligen försöka få ut personen från undervisningslokalen, utan i stället får väktare tillkallas. Läraren kan inte heller kontrollera om exempelvis mobiler, datorer etcetera har påslagen inspelningsfunktion eller omhänderta inspelningsapparaten – det är egenmäktigt förfarande som är straffbart.

Studenten får i sin tur inte ge inspelningen till kurskamraterna eller lägga upp den webbplatser som till exempel YouTube och FaceBook. Det är en otillåten användning av lärarens upphovsrättsligt skyddade föreläsning.

3.4 Intrång, straff och påföljder

Kopiering, förvanskning, stöld eller otillåten användning av en lärares utbildningsmaterial är ett intrång i upphovsrätten. Ett intrång i lärarens upphovsrätt utlöser en rad sanktioner så som förbud, ekonomisk ersättning, skadestånd, beslag och straff. Sanktionernas kraft beror både på vad som har använts och på hur det har använts; om det sker uppsåtligt, oaktsamt, med eller utan vetskap om att det som använts är skyddat av upphovsrätten.

Man kan bara straffas för upphovsrättsintrång om man haft uppsåt eller varit grovt oaktsam. Vet man inte att ett verk är olagligt kopierat, och man inte heller haft någon anledning att misstänka det, kan man alltså varken bli straffad eller skadeståndsskyldig. Däremot har upphovsmannen alltid rätt till skälig ersättning för den otillåtna användningen av verket. Det innebär i praktiken att man måste betala för den användning som skett utan upphovsmannens samtycke.

3.5 Avtal och ersättning

Vill ett lärosäte använda, bearbeta, publicera eller överlåta en lärares utbildningsmaterial måste man ha tillstånd av upphovsmannen, alltså läraren. Självklart kan läraren och lärosätet avtala om hur utbildningsmaterialet ska användas och vidareutvecklas.

Ett avtal kan exempelvis anses ha kommit till om ett visst utbildningsmaterial skapats enligt särskilda åtaganden gentemot arbetsgivaren. Omständigheterna kan vara sådana att lärosätet betalar ut en särskild ersättning för att läraren ska ta fram utbildningsmaterialet. Det måste alltid bedömas i det enskilda fallet om uppdraget är villkorat med en rätt för lärosätet att använda materialet och den eventuella omfattningen av en sådan användningsrätt.

Ett tillstånd att använda ett verk kräver ingen särskild form för att vara giltigt. Ett muntligt avtal är alltså bindande för parterna. Men man bör tänka på bevismöjligheterna – det är svårt att bevisa vad som sagts mellan två personer, särskilt utan vittnen. Skriftliga avtal är därför ett måste!

Det är flera aspekter som det bör avtalas om, exempelvis:

- Hur länge ska lärosätet ha en rätt att använda utbildningsmaterialet?

- Hur och i vilken form ska utbildningsmaterialet vara tillgängligt? Digitalt eller i pappersformat, i kompendier, på den slutna kurswebben, allmänt tillgängligt, etcetera?

- Vad gäller för uppdateringar och ändringar i utbildningsmaterialet?

- Hur ska läraren, som upphovsman, namnges?

- Vilken ersättning ska utgå för lärosätets användning av utbildningsmaterialet? Ett visst antal undervisningstimmar för varje visning eller kopiering av materialet?

4. SULF:s inställning

Arbetet med att säkerställa den akademiska friheten, kvaliteten i undervisningen och lärarnas upphovsrätt pågår på flera fronter. SULF jobbar både genom förhandlingsarbete, men också genom att informera medlemmar och andra intressenter.

Den upphovsrättsliga sedvanan för lärares utbildningsmaterial utgörs och förändras av hur vi i vardaglig tanke och handling handskas med upphovsrättsfrågor. Även små förändringar som kan tyckas vara oskyldiga kan få långtgående konsekvenser.

Om samtal förs på ditt lärosäte om att anta en upphovsrättspolicy eller göra andra förändringar i gällande sedvana, är det viktigt att du håller nära kontakt med de lokala fackliga företrädarna och ser till att SULF är informerat.

- Kontakta dina lokala fackliga företrädare.
- Var tydligt mot arbetsgivaren att du inte är villig att avstå från din upphovsrätt.
- Kom ihåg att du som SULF-medlem har rätt att företrädas av dina lokala fackliga företrädare.

Adam Bromthal
Dirkschmidt
Kunstkostüme Vanessa Studer

FAQ – en praktiskt guide för dig som är lärare

Vad är lärarundantaget för något?

Av sedvana följer att universitetsläraren, inte lärosätet, har upphovsrätten till utbildningsmaterialet. Det innebär att lärosätet normalt inte får använda lärarens upphovsrättsligt skyddade material utan tillstånd.

Är föreläsningar upphovsrättsligt skyddade?

Ja, både det som läraren skapar i skrift och i tal kan skyddas av upphovsrätt. För att något ska omfattas av upphovsrätten måste det ha ett visst mått av självständighet och originalitet, så kallad verkshöjd. Kraven på självständighet och originalitet brukar sättas lågt och i praktiken är det mesta som föreläses, skrivs, ritas eller på annat sätt skapas skyddat av upphovsrätten.

Har läraren eller lärosätet upphovsrätten till kursmaterialet (instruktioner, övningar, presentationer och liknande)?

Utgångspunkten är att läraren, som upphovsman, äger upphovsrätten till sitt utbildningsmaterial. Däremot kan upphovsrätten helt eller delvis överförs till annan, exempelvis lärosätet. Att skapa PowerPoint-presentationer, OH-bilder, kompendier och liknande ligger utanför lärarens normala undervisningsskyldighet, och för att lärosätet ska ha någon användningsrätt till materialet krävs en överenskommelse mellan läraren och lärosätet. Däremot ingår det normalt i lärarens arbetsuppgifter att ta fram scheman, kursplaner, kursinformation och examinera studenter, och sådant utbildningsmaterial har institutionen eller motsvarande vid lärosätet där läraren verkar en rätt att använda i den egna verksamheten.

Är det upphovsrättsligt någon skillnad på om utbildningsmaterialet är tryckt eller bara finns i digital form?

Upphovsrätt gäller oberoende av lagringsteknik. Det spelar alltså inte någon roll om utbildningsmaterialet finns i pappersformat eller bara finns digitalt

– samma skyddsförutsättningar gäller. Idag finns verk i digital form överallt, exempelvis på Internet och kurswebbplatser.

Får lärosätet ändra, uppdatera eller manipulera utbildningsmaterialet?
Ändringar, uppdateringar, bearbetningar och liknande av utbildningsmaterial är bara tillåten om upphovsmannen, alltså läraren, godkänt det.
Om lärosätet har en rätt att använda verket i undervisningen, innebär det inte att lärosätet får ändra i utbildningsmaterialet – även då måste läraren kontaktas. Finns inget tillstånd är det ett intrång i lärarens upphovsrätt att göra ändringar i materialet.

Om läraren får extra timmar för att göra ett kursmaterial, påverkar det upphovsrätten?
Ja, i en sådan situation kan en institution eller motsvarande vid lärosätet ha förvärvat en viss användningsrätt till utbildningsmaterialet. Det gäller däremot bara om det är avtalat mellan läraren och lärosätet att de extra timmarna ska utgöra ersättning för att lärosätet ska få använda materialet. Detta måste alltid bedömas i det enskilda fallet!

Måste lärarna lägga upp sina PowerPoint-presentationer på kurswebben?
Som upphovsman bestämmer man själv om presentationer eller annat material ska läggas upp på kurswebben. Det krävs alltså att lärosätet har lärarens tillstånd att lagra utbildningsmaterialet digitalt. Det innebär också att lärosätet inte på annat sätt får digitalt skicka materialet till studenterna, exempelvis genom e-post. För det krävs lärarens tillstånd.

Om man har skrivit ett bok på lärosätets dator, påverkar det upphovsrätten?
Nej, det påverkar inte författarens upphovsrätt. Enligt lärarundantaget har universitetslärarna själva upphovsrätten till det som framställs i anställningsförhållandet. Det förhållandet att lärosätets lokaler, material och/eller tekniska utrustning använts vid framställningen av boken innebär inte att

upphovsrätten tillkommit lärosätet – det eftersom lärosätet inte beställer eller kontrollerar skapandet av sådana verk.

Har lärosätet rätt till inspelade föreläsningar? Vem bestämmer om en inspelad föreläsning ska läggas upp på kurswebben?
Upphovsrätten till föreläsningen tillhör enligt lärarundantaget läraren, och vill lärosätet exempelvis lägga upp inspelade föreläsningar på kurswebben måste man ha lärarens tillstånd.

Om lärosätet ställer upp med en tekniker/redigerare för att filma och ställa samman en föreläsning i videoformat, påverkar det vem som har upphovsrätt till föreläsningen både som sådan och i videoform?
Upphovsrätten till själva anförandet, alltså föreläsningen, tillhör läraren. Har däremot lärosätet ställt upp med tekniker/redigerare eller liknande har i sådant fall lärosätet enligt upphovsrättslagen en producenträtt till inspelningen. Men det är en producenträtt med en användarbegränsning eftersom de alltid är beroende av lärarens samtycke vid användning av inspelningen.

Får studenter spela in föreläsningar och lägga ut på Internet (Youtube, FaceBook etcetera)?
Studenter får med stöd av privatkopieringsbestämmelsen i upphovsrättslagen spela in undervisningen. Något samtycke från läraren behövs alltså inte. Men rätten att kopiera för privat bruk kan begränsas, om läraren som villkor för deltagande i undervisningen uppställer att föreläsningen inte får spelas in. Vid lärosätet kan också inspelningsförbud råda genom lokala ordningsföreskrifter.

Studenten får i sin tur inte ge inspelningen till kurskamraterna eller lägga upp den på webbplatser som till exempel YouTube och FaceBook. Det är en otillåten användning av lärarens upphovsrättsligt skyddade föreläsning och utgör ett intrång i lärarens upphovsrätt.

Har studenten upphovsrätt till sitt material, som egengjort utbildningsmaterial?
Ja, upphovsmannen är den eller de som skapat utbildningsmaterialet. Det kan både vara lärare och studenter.

Vad gäller för upphovsrätt till läromedel som inte är utgivna av förlag, utan enbart distribuerade från kopiatorn eller studenternas egna skrivare?
Upphovsrätten är inte beroende av hur läromedlet distribueras, utan tillhör läraren oavsett om det rör sig om en förlagsutgiven bok eller egenhändigt kopierad bok. Genom ett förlagsavtal överförs däremot delar av upphovsrätten till förlaget.

Måste man lämna över en kopia av sitt kursmaterial till en annan lärare, när man inte längre har kursen eller när man slutar på lärosätet?
Upphovsmannen, alltså läraren, bestämmer om utbildningsmaterialet ska kopieras och vem som ska få kopiorna. Däremot är utbildningsmaterial normalt upprättade allmänna handlingar, som innebär att andra lärare eller studenter kan begära ut kursmaterial med stöd av offentlighetsprincipen.

Vad är viktigt att tänka på när man avtalar om upphovsrätt med arbetsgivaren? Hur ska ett sådant avtal se ut? Vad behöver jag bevaka/tänka på?
Självklart kan läraren och lärosätet avtala om hur utbildningsmaterialet ska användas och vidareutvecklas. Ett tillstånd att använda ett verk kräver ingen särskild form för att vara giltigt. Ett muntligt avtal är alltså bindande för parterna, men SULF rekommenderar starkt att alla avtal är skriftliga. Det är flera aspekter som det bör avtalas om, exempelvis:

- Hur länge ska lärosätet få använda utbildningsmaterialet?
- Hur och i vilken form ska utbildningsmaterialet vara tillgängligt?
- Vad gäller för uppdateringar och ändringar i utbildningsmaterialet?

- Hur ska upphovsman namnges?
- Vilken ersättning ska utgå för lärosätets användning av utbildningsmaterialet?

Vilken form av ersättning är rimlig (tid och/eller pengar) och i vilken omfattning? Bör jag få ersättning varje gång mitt upphovsrättsskyddade material används?

Enligt SULF:s uppfattning ska det utgå ersättning vid varje nytt tillfälle ett upphovsrättsligt skyddat material används. Ersättningen kan utgå i såväl tid som pengar, eller både tid och pengar. Om du behöver hjälp kontakta SULF:s kansli.

Kan jag få hjälp av SULF?

Ja. Du som är medlem i SULF kan få kostnadsfri juridisk rådgivning och hjälp av förbundet. Kontaktuppgifter finns på SULF:s hemsida www.sulf.se.

Vem äger en universitetslärares inspelade föreläsning? Är du skyldig att lägga ut din PowerPoint-presentation på kursens hemsida? Har studenterna rätt att spela in din föreläsning med sina mobiler? Vad händer med ditt undervisningsmaterial när du går i pension?

Frågor om upphovsrätten till universitetslärares undervisning är många och komplexa, och i takt med den tekniska utvecklingen har de bara blivit fler och fler. SULF får ofta frågor som de ovan från våra medlemmar och har därför uppdragit åt Sanna Wolk, docent och specialist på immaterialrätt, att i denna skrift klargöra grunderna för universitetslärarnas upphovsrätt och ge svar på de vanligaste frågorna, så att Sveriges universitetslärare ska kunna känna sig trygga med vilka rättigheter de har.

Sveriges universitetslärarförbund / Box 1227 / 111 82 Stockholm
tel: 08-505 836 00/fax: 08-505 836 01 / e-post: kansli@sulf.se